

УДК 340.111.5:37(477)

Я. О. Тицька, аспірантМіжнародний гуманітарний університет
кафедра теорії та історії держави і права
Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна

ОСВІТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВОСТЯМИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ТА США: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПАРАЛЕЛІ

В представленій статті аналізується законодавство щодо навчання дітей з особливостями розвитку. Здійснено порівняння переваг та недоліків інклюзивного навчання в Україні та США

Ключові слова: освітні правовідносини, інклюзивна освіта, дитина з особливостями розвитку, спеціальна освіта

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими практичними завданнями. Сучасний етап інноваційного розвитку суспільства відзначається формуванням нового погляду на місце людини в соціумі. Освіта набуває характеристик загальності, доступності, рівності. У межах міжнародного руху «Освіта для всіх» (Education for all (EFA), ініційованого ЮНЕСКО, першочерговим завданням суспільного розвитку стає забезпечення кожного рівним доступом до освіти.

У нашій державі діти з особливостями розвитку є найбільш беззахисними членами суспільства, які потребують від держави економічних, соціальних та правових заходів щодо створення належних умов для їх участі в освітніх правовідносинах.

Тому наукові розвідки даної проблеми є основним завданням науковців, які шляхом порівняльного аналізу законодавства України та інших розвинених країн можуть проаналізувати, що потрібно змінити або доповнити в наших нормативно-правових актах для того, щоб усі діти з обмеженими можливостями стали активними учасниками освітніх правовідносин.

Зважаючи на це, вибір теми, пов'язаний із розглядом освітніх правовідносин дітей з особливими потребами в Україні та США, видається правильним та актуальним.

Аналіз освітніх джерел і публікацій. Проблема спеціальної освіти була розглянута у працях вітчизняних науковців Л. Виготського, В. Бондаря, Г. Рожко, А. Вищоцької, М. Сварника. Теоретичні засади спеціальної освіти окреслені у працях А. Дайсона, М. Уїлла, Д. Гарнера та ін. Проте характеристика освітніх відносин, в яких суб'єктами є діти з обмеженими можливостями, досліджена лише фрагментарно, залишаються невирішеними питання суб'єктного складу та змісту освітніх правовідносин дітей з особливостями розвитку.

Формування цілей статті. Метою статті є визначення поняття «діти з особливими освітніми потребами». Аналіз суб'єктного складу освітніх правовідносин дітей з особливими потребами. Оцінка дієвості нормативно-правових актів про освіту дітей з особливими потребами в США та Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наша держава є учасницею практично всіх багатосторонніх конвенцій ООН у сфері прав людини. Ратифікувавши Конвенцію про права інвалідів, наша держава, як і інші держави-учасниці взяла на себе зобов'язання забезпечити право інвалідів на освіту.

Згідно із ст. 24 Конвенції про права інвалідів, для реалізації цього права без дискримінації й на підставі рівності можливостей держави-учасниці забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях навчання і протягом усього життя, щоб: а) інваліди не виключалися через інвалідність із системи загальної освіти, а діти-інваліди — із системи безплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти; б) інваліди мали нарівні з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безплатної початкової й середньої освіти в місцях свого проживання; в) забезпечувалося розумне пристосування, що враховує індивідуальні потреби; г) інваліди отримували всередині системи загальної освіти необхідну підтримку для полегшення їхнього ефективного навчання [1].

У нормативних актах України щодо дітей з особливостями розвитку використано ряд термінів таких, як «молодь з інвалідністю», «діти з тяжкими порушеннями розвитку», «діти з обмеженими можливостями здоров'я», «діти-інваліди та діти з вадами розумового або фізичного розвитку», «діти з особливостями психофізичного розвитку», «діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку». Усі ці терміни відображають медичну модель, яка «розглядає ваду здоров'я як характеристику особи, що може бути викликана хворобою, травмою чи станом здоров'я». Медична модель (або модель «недолюдина», «об'єкт жалю»), забезпечувала освітні відносини дітей і молоді цієї категорії через створення спеціальних закритих установ.

Усіх дітей, які відносяться до вищенаведених категорій, поєднує те, що вони потребують освіти не в закритих навчальних закладах, а в спеціальних, пристосованих до їх потреб, тому їх логічно об'єднати в термін **«діти з особливими освітніми потребами»**.

Сьогодні в нашій країні немає єдиної офіційної термінології для характеристики дітей з особливими освітніми потребами. Законодавство України не дає визначення терміну **«діти з особливими освітніми потребами»**. Навіть в проєкті Закону України «Про освіту осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (спеціальну освіту)» таке визначення відсутнє. Тому його вироблення є завданням науки освітнього права.

Засновник сучасної дефектології Л. Виготський вніс вагомий внесок у вивчення особистості дитини з особливими освітніми потребами. Він стверджував, що сліпі і глухі відчують свою неповноцінність не біологічно, а соціально. «Вирішує долю особистості в кінцевому рахунку не дефект сам по собі, а його соціальні наслідки, його соціально-психологічна організація». Саме тому «...глухий, який розмовляє, сліпий, який працює, учасники загального життя у всій його повноті, не будуть самі відчувати неповноцінності і не дадуть для цього приводу іншим».

Життєвою нормою це може стати лише після законодавчого закріплення у цілій низці нормативно-правових актів не тільки норм, що забороняють дискримінацію дітей-інвалідів в сфері освіти, а реальних механізмів організації системи спеціальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами.

Оскільки наша країна тільки починає рух у сфері «спеціальної освіти», актуальним є питання вивчення напрацьованого позитивного досвіду правового регулювання організації спеціальної освіти в США.

У 1975 р. Конгрес США затвердив надзвичайно важливий законопроект — Акт «Про освіту усіх дітей-інвалідів» (The Education for All Handicapped Children Act), який закріпив доступність та безоплатність спеціальної освіти. Основні положення цього закону включають [2]: а) обстеження учнів при направленні в систему спеціальної освіти має проводитися неупереджено; 2) батьки дитини з порушеннями мають право брати участь в обговоренні результатів обстеження для направлення дитини у відповідний спеціальний заклад; 3) щорічні письмові індивідуальні програми навчання, що включають необхідні послуги із спеціальної освіти.

У 1990 The Education for All Handicapped Children Act був перейменований на Individuals with Disabilities Education Act (Акт «Про освіту осіб з обмеженими можливостями»). Згідно з ним діти з особливими освітніми потребами — це діти від 3 до 22 років, які мають порушення по одній з наступних категорій: розумова відсталість, порушення слуху (включаючи глухоту), порушення мови, порушення зору (включаючи сліпоту), серйозні емоційні розлади, ортопедичні недоліки, аутизм, травматичні пошкодження мозку, специфічні труднощі у навчанні, інші захворювання, такі як туберкульоз, патологія серцевої діяльності, епілепсія, діабет [3].

Згідно із Актом «Про освіту осіб з обмеженими можливостями» діти з особливими освітніми потребами мають право на «якомога менш обмежене навколишнє середовище» та «включення» (The Right to the «Least Restrictive Environment» and «Inclusion»).

Англійське слово «inclusion» перекладається, як включення, уміщення, наявність чогось у своєму складі [4]. Тому «inclusion» є терміном, що відображає нові погляди не лише на освіту, але й на місце людини в суспільстві. Це процес реального включення осіб з особливостями психофізичного розвитку в активне суспільне життя поряд з дітьми із типовим рівнем розвитку [5].

Діти з особливими освітніми потребами можуть навчатися в професійних училищах, школах, коледжах. Завдяки такому підходу в дорослому середовищі такі особи мають можливість працювати, сплачувати податки та користуватися всіма правами людей із типовим рівнем розвитку.

Разом із спеціальною освітою кожна дитина з особливими освітніми потребами має право на додаткові або супутні послуги (The Right to «Related Services») [6], які здійснюються за наступними напрямками: *технічні* (транспортування до школи та зі школи); *педагогічні* (оптимізація викладання навчального матеріалу дітям з інвалідністю у максимально сприятливій для них формі); *психологічні* (фахівці психологічної допомоги надають особам з особливими освітніми потребами та їх батькам необхідні консультації з адаптації в інтегроване освітнє середовище); *медико-реабілітаційні* (спрямовані на підтримку, збереження та відновлення фізичного здоров'я дітей з особливими освітніми потребами) та ін.

В 1997 році до Individuals with Disabilities Education Act були внесені доповнення в частині дошкільної освіти (Children with disabilities in preschool may never be suspended or expelled from school). Діти до трьох років, визначені Актом як «малята з нездатністю», можуть відвідувати дитячі дошкільні заклади, а також разом із батьками брати участь у громадських заходах.

У 2005 році Конгрес уніс важливі зміни до Individuals with Disabilities Education Act. Хоча більшість положень, які стосуються прав осіб із особливими потребами, залишилися незмінними, та значних змін зазнали: методи навчання в загально-освітніх установах дітей з особливими освітніми потребами (teaching methods) та кадрове забезпечення в контексті спеціальної підготовки вчителів для роботи з дітьми із особливими освітніми потребами (teacher qualifications) [7].

Як відомо, головними ініціаторами у впровадженні програми інклюзивної освіти в Україні, в США та і в цілому світі є батьки. Діти з особливими освітніми потребами можуть реалізувати тільки одну із своїх правомочностей у освітньому процесі — навчатися. Всі обов'язки щодо отримання дитиною повноцінної спеціальної освіти покладаються на **батьків або осіб, які їх замінюють**.

Отже одним із основних суб'єктів освітніх правовідносин дітей з особливими потребами є батьки або особи, які їх замінюють. У науковій літературі США батьки дітей з особливими освітніми потребами визначені як важливі партнери в усіх аспектах освіти їхньої дитини [8, 13]. У процесі отримання дітьми спеціальної освіти їх батьки є компетентними захисниками прав своїх дітей у відстоюванні права дитини на рівний доступ до якісної освіти, забезпечення економічної та соціальної незалежності дітей у майбутньому. Батьки мають право бути не тільки проін-

формованими у всіх аспектах навчання їх дітей, а також брати активну участь: в оцінюванні й діагностиці дітей, у визначенні цілей і завдань на навчальний рік, оскільки батьки добре знають, що уміє робити їхня дитина й у чому вона потребує допомоги та ін.

Останнім часом в Україні також стає актуальною проблема спільного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку з їхніми здоровими ровесниками. Згідно із Концепцією розвитку інклюзивної освіти від 01.10.2010 № 912, затвердженою МОНмолодьспорт від 15.08.2011 № 872, Листом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання» від 26.07.2012 № 1/9–529 держава має забезпечити доступність до якісної освіти відповідного рівня дітям з особливими освітніми потребами з урахуванням здібностей, можливостей, бажань та інтересів кожної дитини шляхом запровадження інклюзивної освіти.

Правовою основою цієї Концепції є: Конституція України, закони України «Про дошкільну освіту», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про охорону дитинства», Укази Президента України від 20.03.2008 № 244 «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні», від 18.12.2007 № 1228 «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями», постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2009 № 784 «Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009–2015 роки «Безбар'єрна Україна», розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 № 1482-р «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року» [9].

Основні положення інклюзивної освіти згідно із вищенаведеною нормативною основою подано на рисунку.

Рис. Основні положення інклюзивного навчання

Видається, що основні положення інклюзивної освіти для дітей з особливостями розвитку як в законодавстві США, так і в національному досить схожі. Та основна відмінність в тому, що в §1400(d) Individuals with Disabilities Education Act чітко прописано, що програма інклюзивної освіти в США розробляється індивідуально у відповідності з особливими освітніми потребами дитини і готує дитину до отримання освіти наступного рівня, трудової зайнятості і незалежного самостійного життя («Special Education» includes an educational program that is individually designed to meet the child's unique educational needs, and that prepares the child for further education, employment and independent living). Жодна дитина з особливими потребами не може бути виключена з державних шкіл з тієї підстави, що її фізичні або розумові вади є занадто серйозним, щоб отримати освіти.

Зміст даної норми стає зрозумілим, коли спілкуєшся з глухою від народження людиною без сурдоперекладача, яка до того ж володіє кількома іноземними мовами і має змогу працювати професором в Галаудетському університеті (м. Вашингтон), навчаючи інших глухих студентів. Навряд чи кого здивуєш в США високопосадовцем, який користується інвалідним візком. Це один із стандартів життя, коли люди, які мають фізичні або психічні вади, повноцінно інтегруються в соціум і відповідно до своїх можливостей і здібностей реалізуються як особистості, і тим самим приносять користь суспільству [10].

На відмінну від США, на жаль, в нашій країні сьогодні майже неможливо побачити дитину, яка пересувається на інвалідному візку, не кажучи вже про глухих або незрячих учнів чи студентів в загальноосвітніх навчальних закладах. Спеціальна освіта в Україні залишається скоріше міфом, ніж реальністю.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Ставлення суспільства до дитини з обмеженими можливостями є певним мірилом його цивілізованості. Аналізуючи законодавство США щодо дітей з особливими освітніми потребами, хочеться відмітити, що ця країна давно вже відмовилася від терміну «діти-інваліди», який дискримінує осіб за станом здоров'я, замінивши його на «діти з обмеженими можливостями», чого ми не можемо відмітити в законодавстві України.

На відмінну від США в нашій державі на сьогодні правове регулювання освітніх відносин дітей з особливими потребами здійснюється на рівні Концепції розвитку інклюзивної освіти. При цьому законодавець не визнає необхідними більш ґрунтовні зміни до законодавства у вказаному напрямку, свідченням чого є зняття з розгляду Верховною Радою у січні 2011 року проекту Закону України «Про освіту осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (спеціальну освіту)». Даний законопроект необхідно переглянути, доповнити, користуючись напрацьованим досвідом США у сфері спеціальної освіти.

З огляду на вищезначене можемо зробити висновок, що діти з особливими освітніми потребами, замість отримання визначення їх у якості «аномальних дітей», мають право на створення оптимальних умов навчального середовища разом з дітьми із звичайним розвитком, яке передбачає їх повноцінну участь у житті колективу. Як свідчить зарубіжна практика, діти із типовим рівнем розвитку, які навчаються в інклюзивних класах, краще і терплячіше ставляться до «несхожих на них людей». У них формується вища соціальна відповідальність за того, хто поруч з тобою і слабший за тебе.

Теоретичні результати, здобуті у даній роботі, визначили напрями подальших досліджень: проаналізувати зміст освітніх правовідносин дітей з особливими потребами та дітей із типовим рівнем розвитку.

Література

1. Конвенція про права інвалідів: ратифіковано Законом України № 1767-VI (1767–17) від 16.12.2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
2. The Education for All Handicapped Children Act // Special education news [Electronic resource]. — Code of access : www.specialednews.co
3. What is the Individuals with Disabilities Education Act? [Electronic resource]. — Code of access: <http://www.washington.edu/doit/Stem/articles?48>
4. Simpson J. A. The Oxford English Dictionary / J. A. Simpson ; Oxford University Press. — Clarendon Press, 2002. — 1007 p.
5. Tapasak R. Evaluation of a First-Year Inclusion Program : Student Perceptions and Classroom Performance Remedial and Special Education 20 (1999) / Tapasak Renee, Christine Walther-Thomas [Electronic resource]. — Code of access : <http://specialeducationpk.wordpress.com/2012/05/>
6. The right to special education in New Jersey / Education law center. — 2nd edition [Electronic resource]. — Code of access : <http://www.edlawcenter.org/publications.html>
7. Special Education Law & the IEP. An overview of special education laws, IEP, and your child's special education rights // Disability [Electronic resource]. — Code of access : <http://www.nolo.com/legal-encyclopedia/special-education-law-29626.htm>
8. Deb Kunz Educational Rights and Responsibilities: Understanding Special Education in Illinois [Electronic resource]. — Code of access : www.isbe.net/spec-ed/pdfs/parent_guide
9. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання: Наказ МОН № 912 від 01.10.10 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/
10. Інклюзивна освіта в США // Без бар'єрів. — 2011. — № 24 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://bbnews.com.ua/ru/tegi/%D1%96nklyuzivna-osv%D1%96ta>

Я. О. Тицкая, аспирант

кафедра теории и истории государства и права
Международный гуманитарный университет
Фонтанская дорога, 33, г. Одесса, 65009, Украина

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЕННОСТЯМИ РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ И США: ПЕРСПЕКТИВЫ И ПАРАЛЛЕЛИ

РЕЗЮМЕ

В представленной статье анализируется законодательство относительно обучения детей с особенностями в развитии. Осуществлено сравнение преимуществ и недостатков инклюзивного обучения в Украине и США

Ключевые слова: образовательные правоотношения, инклюзивное образование, ребенок с особенностями в развитии, специальное обучение